

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: **«Архітектура та планування поселень трипільців у
межиріччі Південного Бугу та Дністра»**

**«Architecture and layout of Trypillian settlements
between Southern Buh and Dniester rivers»**

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Боднар Юлія Ігорівна

Керівник к.і.н., доц. Кіусак Д.В. _____

Рецензент к.і.н. Присяжнюк О.М.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ ____ від _____ 2020 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № ____ від _____ 2020 р.

Оцінка _____/_____/_____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та методологія дослідження.....	7
1.1. Історіографія роботи.	7
1.2. Історія археологічного дослідження Буго-Дністровського регіону.....	9
1.3. Географічні умови регіону.	10
1.4. Методологія дослідження.	12
1.5. Види планувань поселень та споруд.	155
1.6. Методи реконструкції споруд.....	19
Розділ 2. Архітектура та планування поселень раннього етапу Трипілья-Кукутені у межиріччі Південного Бугу та Дністра	22
2.1. Передумови вивчення трипільського будівництва раннього етапу.	22
2.2. Архітектура та планування ранньотрипільських поселень.	24
Розділ 3. Середній та пізній етапи Трипілья-Кукутені у Буго-Дністровському межиріччі крізь призму дослідження планування та домобудівництва.....	33
3.1. Житлові споруди та плани поселень середнього етапу.	33
3.2. Будівлі пізнього етапу.	400
Висновки	45
Список літератури.....	48
Додатки.....	1

ВСТУП

Актуальність теми. Культурно-історична спільнота Трипільля-Кукутені – це безсумнівно яскрава частина енеолітичного світу. Розташована на території низки сучасних країн (Україна, Молдова Румунія), вона підіймає ряд цікавих проблем для вивчення. Цікавими є матеріальна культура, контакти з різними спільнотами (насамперед, з культурою Гумельниця та культурами степового енеоліту), і, звісно, планування поселень та житла трипільського населення.

Трипільські житлові споруди, в залежності від їхнього типу (площадки, землянки, напівземлянки), є постійним та дискусійним питанням у дослідженнях. Дослідниками проводилися спроби реконструкції жител, та навіть реконструкції їхнього знищення (відомим фактом є спалювання трипільських жител, після яких залишався певний тип об'єкту – площадки). Сьогодні активним є вивчення трипільських протоміст, не виключаючи міждисциплінарні дослідження.

У дослідженнях трипільлезнавців часто розглядається планування поселень і жител. Це є невід'ємною частиною вивчення Трипільля-Кукутені.

Вивчення поселень Буго-Дністровського межиріччя має давню історію і продовжується по сьогоднішній день. Ці поселення досліджувалися і продовжують досліджуватися співробітниками Інституту археології Національної академії наук України, Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, Одеського археологічного музею Національної академії наук України та краєзнавцями. На сьогодні відсутні окремі узагальнюючі дослідження жител та планування поселень цього регіону. Дослідження цієї проблеми, таким чином, видається актуальним та науково-вагомим.

Трипільля-Кукутені є культурним фактом сучасного українського суспільства. Яскраві об'єкти та особливості культури є відомими завдяки не тільки освітленню у наукових дослідженнях, а і завдяки освітленню у масовій культурі. Зазначимо, що іноді це сприяє розвитку теорій, які не мають

наукового підтвердження, та зародженню певних неправдоподібних міфів. Але позитивною стороною є зацікавленість населення в археології та історії, попит на літературу та дослідження, відвідування музеїв та заповідників, створення нових музеїв та експозицій. Звісно, яскравим прикладом є «Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» у Черкаській області (див. Додаток Г 1). У Одеській області у останні роки проводиться етно-фестиваль «Кодима-фест», де щороку роблять реконструкцію трипільської хати (див. Додаток Г 2). Цей об'єкт – один із найцікавіших на фестивалі. Зазначимо, що у фестивалі приймають участь і викладачі, студенти та студентські спільноти ОНУ імені І. І. Мечникова. Все вищезазначене є *соціальною значущістю* проблеми вивчення трипільських жител та планів поселень.

Метою роботи є спроба зображення повної картини трипільських поселень та споруд у межиріччі Бугу та Дністра. Досягнути мету роботи допоможуть наступні **завдання**:

1. Вивчити історію польових досліджень поселень у межиріччі Бугу та Дністра:
2. Дослідити висвітлення планування поселень та споруд у історіографії:
3. Розглянути методи дослідження поселень та реконструкції споруд;
4. Розглянути основні типи трипільських споруд;
5. Вивчити плани поселень та трипільські споруди у регіоні межиріччя Південного Бугу та Дністра ранньому етапі Трипілья-Кукутені;
6. Дослідити житла та поселення на середньому етапі Трипілья-Кукутені;
7. Розглянути поширені будівлі у регіоні, характерні для пізнього етапу.

Об'єктом роботи є суспільство Трипілья-Кукутені у межиріччі Південного Бугу та Дністра за весь період її існування.

Предметом роботи є плани поселень та житлові споруди поселень Трипільля-Кукутені Буго-Дністровського регіону.

Хронологічні межі роботи обмежені періодом існування культури Трипільля-Кукутені (5400-2750 рр. до н.е., за М. Ю. Відейко [7]).

Географічні межі роботи – регіон межиріччя Південного Бугу та Дністра.

Для написання роботи були використані загальнонаукові та історичні **методи**. При визначенні окремих типів споруд було використано аналітичний метод. Для аналізу та висновків щодо поселень та споруд на певних етапах було використано метод порівняння. Порівняльно-історичний метод допоміг при розгляді предмету роботи на різних етапах розвитку (ранній, середній та пізній). Історіографія роботи викладена крізь призму хронологічного методу. Також хронологічного методу дотримувалися розділи про поселення та житлові споруди на трьох етапах Трипільля-Кукутені. При розгляді теоретичної та методологічної бази досліджень предмету роботи було використано структурно-системний метод.

Робота написана на базі наступної наукової **літератури**. Для дослідження допоміжними стали узагальнюючі інформативні роботи з вивчення культури Трипільля-Кукутені. Загальна історична та термінологічна інформація доступна у двотомній «Енциклопедії трипільської цивілізації» [11].

У цьому виданні є узагальнюючі статті з основних проблем трипільєзнавства та інформація про відомі дослідження, пам'ятки та науковців.

Цікавою узагальнюючою роботою, яка підіймає проблеми, у тому числі Трипільля у Буго-Дністровському межиріччі, є розділ, написаний К.К. Черниш, у роботі «Енеоліт СРСР» [19]. Цікавим є розділ у збірці «Стародавні культури Північно-Західного Причорномор'я» [4], написаний Н.Б. Бурдо та Л.Ю. Поліщук, присвячений трипільській культурі. Було розглянуто основні проблеми даного регіону, у тому числі, планування поселення та типи жител.

При вивченні безпосередньо планування поселень було розглянуто роботи, присвячені дослідженню окремих пам'яток (Збеневич Бернашівка, К. Черниш Ленківці, Кіосак , Кам'яне-Завалля 2013) [8]. Для виокремлення особливостей, під час різних етапів розглянуто роботи для окремих регіонів [9, 16]. Актуальними є роботи з результатами сучасних досліджень (рудь дисертація) [16], у тому числі і співробітників ОНУ І.І.Мечникова та Одеського археологічного музею НАНУ [13, 20]. Безсумнівно, цікавим питанням є дискусія щодо реконструкції трипільських жител [3, 15].

Структура роботи зумовлена періодизацією та окремими питаннями досліджень. У першому розділі запропоновано багато підрозділів задля зазначення основних проблем початку дослідження: аналіз опрацьованої літератури, історія археологічних досліджень регіону, методика роботи, сучасні методи вивчення споруд у науці, основні типи споруд, які зустрічаються на різних етапах. У другому розділі розглянуто основні передумови вивчення та безпосередньо дослідження споруд ранньотрипільського етапу. Споруди середнього та пізнього етапів було розглянуто у третьому розділі.

ВИСНОВКИ

Поселення культури Трипільля-Кукутені у межиріччі Південного Бугу та Дністра досліджувалися з кінця XIX сторіччя такими відомими істориками та археологами, як В. Антонович та С. Гамченко. Було досліджено такі поселення як Кринички, Коритне, Стіна 1/4 та Білий Камінь. Дослідження проводилися співробітниками Одеського археологічного музею (під керівництвом А. Єсипенка). Експедиції проводилися ОНУ імені І.І. Мечникова під керівництвом В.Н. Станко. Дослідження проводяться і по сьогодні співробітниками Одеського національного університету [13] та Інституту археології НАНУ [16]. Така історія дала багато матеріалів, джерел та літератури. У наукових роботах було поставлено основні проблеми (контакти культур та локальних груп, матеріальна культура, споруди, методи реконструкцій).

З початку вивчення пам'яток, починають з'являтися наукові праці та звіти досліджень. Невід'ємною частиною такої роботи є висвітлення планів поселень. При наявності споруд (найпоширеніше – скупчення обпаленої глини (площадки)) у шарі поселення, дослідниками надається схема та можливі інтерпретації об'єктів. На сьогодні у науковому дискурсі залишається питання кількості поверхів у будівель, що при спаленні залишають площадки (одноповерхові чи двоповерхові будівлі). Відповісти Результати досліджень, які можна використовувати при узагальнюючих роботах, отримані завдяки різних методик під час розкопок та аналізі матеріалів. При вивченні поселень використовується низка методик. Датування поселень здійснюється завдяки відносній хронології, абсолютна здійснюється завдяки калібруванню радіо вуглецевих дат, які відомі і для поселень Буго-Дністровського межиріччя. У останній час використовуються різні методи, зокрема картування поселень, вирахування їх площ допомогою геоінформаційних додатків (SAS.Planet,

QuantumGIS) та сучасної техніки (GPS-навігатор, електронний тахеометр, магнітометр).

Спроби дізнатися, якою була трипільська будівля робили багато дослідників. Зокрема, проводилися реконструкції (моделі) споруд, експерименти зі спалювання цих моделей. Відзначити можна такі спроби К. Зіньковського, який відстоював ідею того, що трипільські будівлі були дво-чи триповерховими. Також висновком дослідника є те, що відомі у історіографії спалювання трипільцями будівель мало ритуальний характер.

Для аналізу трипільського Буго-Дністровського регіону було визначено основні типи споруд, які зустрічаються під час дослідження регіону: площадки (найпоширеніший тип); землянки; напівземлянки; залишки печей; культові споруди; храми; святилища.

Ранній, середній та пізній етапи мали схожі риси в домобудівництві, і різні у зв'язку з розвитком культури та різними процесами. Для раннього етапу найбільш характерними були житла каркасно-стовпової конструкції, обмазані глиною (Бернашівка, Ленківці). Траплялися залишки частково заглиблених будівель чи землянки. Вже на ранньому етапі є відомими багатофункціональні монументальні споруди – житлово-господарські комплекси. Орієнтація жител залежала від планування поселення. Якщо житла розташовані по колу, вони були по довгій осі орієнтовані до центру селища. Якщо вони розташовані уздовж води рядами, орієнтовані по довгій осі до неї.

Середній етап дослідниками вважається розквітом трипільської архітектури. Відомими є двоповерхові будівлі. Також дослідженими є глинища (котловани для добування глини), які згодом перетворювали на побутові ями. На цьому етапі з'являються протоміста. На поселеннях досліджено культові споруди. І вони відомі не лише за залишками споруд. Відомими є моделі будівель (пластика). У Буго-Дністровському регіоні відомою є модель храму з поселення Черкасов Сад.

Пізній етап – період певного занепаду трипільської монументальної архітектури. Збільшується кількість напівземлянок та наземних жител, зведених з дерева та без використання глини для обмазування перекриттів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бибииков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука - Врублевская на Днестре. *МИА*. Москва, Ленинград, 1953. №38. 460 с.
2. Бурдо Н. Интерпретация культурного слоя раннетрипольского поселения Бернашевка 1. *Tyragetia*. Chişinău, 2019. Nr.1. P. 35-54.
3. Бурдо Н. Б. Реконструкція будівель трипільської культури: методика та концепції. *Трипільська культура. Пошуки, відкриття, світовий контекст*. Київ, 2007. С. 29-48.
4. Бурдо Н. Б., Полищук Л. Ю. Трипольская культура. *Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (к 95-летию Национальной академии наук Украины)* / отв. ред. И. В. Бруяко, Т. Л. Самойлова. Одесса, 2013. С. 43-84.
5. Відейко М. Ю. Абсолютне датування Трипільської культури. *Енциклопедія Трипільської цивілізації* / редкол. Л. М. Новохатько та ін. Київ, 2004. Т. 1 (книга перша). С. 85-96.
6. Відейко М. Ю. Архітектура поселень трипільської культури VI–III тис. до н.е. *Давні поселення України*. Київ, 2005. С. 10-80.
7. Відейко М. Ю. Споруди трипільської культури. *Енциклопедія Трипільської цивілізації* / редкол. Л. М. Новохатько та ін. Київ, 2004. Т. 1 (книга перша). С. 315-341.
8. Збенович В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре. Киев: Наукова думка, 1980. 178 с.
9. Збенович В. Г. Ранний этап Трипольской культуры на территории Украины. Киев: Наукова думка, 1989. 222 с.
10. Зиньковский К. В. Жилища племен трипольской культуры. *Stratumplus*. Кишинев, 2013. №2. С. 27-100.
11. Енциклопедія Трипільської цивілізації / редкол. Л. М. Новохатько та ін. Київ, 2004. Т. 2. 656 с.

12. Кіосак Д. В. Крем'яні індустрії ранньоземлеробських суспільств Карпато-Дністровського регіону: соціальний контекст. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 462 с.
13. Кіосак Д. В., Ливинчук Ю., Пересунчак О. С. Кам'яне-Завалля 1 – трипільське поселення етапу В1 на Півночі Одещини. Древнее Причерноморье. Одесса, 2013. Вып. X. С. 295-299.
14. Круц В., Чабанюк В. Досліди з трипільського домобудівництва. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2007. Вип. 11. С. 30-37.
15. Овчинников Е. В. Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етапи ВІІ-СІ). Київ: Видавець Олег Філюк, 2014. 406 с.
16. Рудь В. С. Трипільська культура Півдня лісостепової зони у межах річчя Південного Бугу та Дністра (етапи ВІІ та СІ): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.04 / Інститут археології НАНУ. Київ, 2018. 357 с.
17. Титова О. М., Кепін Д. В. Про можливість використання етнографічних паралелей для реконструкції неолітичних жител. *Археологія*. Київ, 2002. № 2. С. 47-53.
18. Черниш К. К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на середньому Дністрі. Київ : Видавництво академії наук Української РСР, 1959. 107 с.
19. Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. *Энеолит СССР* / гл. ред. Б. А. Рыбаков. Москва, 1982. С. 165-320.
20. Kiosak D. Attack and defence? New evidence for “Trypillia-Steppe” interaction in the valley of the Southern Bug River (Central Ukraine). *Revista Arheologică, serie nouă*. Chişinău, 2019. Nr. 2. P. 14-28